

Вікторія Косенко

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Учені-педагоги одностаїні в тому, що структура уроку не може бути аморфною, невизначеною, випадковою, що вона повинна відображати закономірності і логіку процесу навчання як явища дійсності, закономірності і логіку процесу засвоєння нових знань як внутрішнього психологічного явища; закономірності самостійної розумової діяльності учня як способів його індивідуального пізнання, що відображає логіку пізнавальної діяльності людини; логіку викладання; види діяльності учителя і учнів як зовнішні форми вияву сутності педагогічного процесу.

Останні публікації. У психолого-педагогічній літературі достатньо висвітлені різні аспекти проблеми формування умінь самостійної навчальної роботи. Так, є праці, присвячені: розгляду питання про місце і роль самостійності у формуванні людської особистості (А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, А. Бандура, А.А. Бодальов, Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, В.С. Соловйов, Н.Ф. Талізїна, Л.М. Фрїдман, К.Г. Юнг та ін.); визначення необхідності та важливості формування самостійності в молодшому шкільному віці (А. Валлон, В.В. Давидов, В.С. Мерлін, Д.Б. Ельконін та ін.); визначення сутності поняття «самостійна робота» (Е.Л. Белкін, Є.Я. Голант, М.О. Данїлов, Б.П. Єсіпов, Р.М. Мікельсон, О.А. Нїльсон, І.Т. Огородніков, П.І. Підкасистий, М.Н. Скаткін, Р.Б. Срода, Н.Е. Унт, А.В. Усова та ін.). У цих дослідженнях підкреслюється принципова можливість підвищення якості навчання за рахунок застосування самостійної роботи в навчальному процесі.

Мета статті. Вивчити особливості організації самостійної навчальної роботи в навчальному процесі початкової школи.

Отримані результати. Елементами уроку, що у взаємозв'язному функціонуванні відображають ці закономірності, є: актуалїзація, формування нових понять і способів дій, застосування засвоєного. У реальному педагогічному процесі вони є й етапами процесу навчання, і основними, незмінними, обов'язковими на кожному уроці узагальненими дидактичними завданнями, компонентами дидактичної структури уроку. Саме ці компоненти забезпечують на уроці необхідні й достатні умови для засвоєння учнями програмного матеріалу, формування у них знань, умінь, навичок, активізації розумової діяльності учнів у процесі виконання самостійних робіт, розвиток їхніх інтелектуальних здібностей. Характер зв'язків і взаємодії цих компонентів забезпечені логікою процесу навчання, поетапним рухом від незнання до знання, який передбачає, що будь-яке формування нових знань і способів діяльності здійснюється безпосередньо на ґрунті актуалї-

зації попередніх знань і досвіду діяльності та систематичного використання засвоєних знань і досвіду теоретичної і практичної діяльності школяра.

Послідовність формування знань на тому чи іншому уроці може бути різною: в одному випадку, урок може розпочинатися не з актуалізації, а з введення нового поняття шляхом пояснення учителя чи створення проблемної ситуації. В іншому випадку – на початку уроку може бути контрольна чи самостійна робота. Така дидактична структура уроку. Відзначений підхід до визначення структури уроку усуває шаблонність при проведенні уроків, рецептурність у діяльності учителя, розширює межі його творчої майстерності розробки і проведення уроків.

Досвід показує, що останнім часом відбулися позитивні зрушення в методиці самостійної роботи, зокрема в розширенні видів самостійних завдань на користь таких з них, які не тільки тренують уміння й навички, а й розвивають пізнавальну активність. Значно урізноманітілися способи постановки самостійних завдань.

Учитель проводить на уроках самостійні роботи різного дидактичного призначення: перевірні, підготовчі, навчальні. Так, перевірні роботи допомагають йому контролювати знання учнів; підготовчі – актуалізують опорні знання, необхідні для наступного сприймання нового матеріалу; навчальні – під час вивчення нової теми, але лише тоді, коли переконаний, що попередні знання, на яких ґрунтується вивчення нового, добре засвоєні школярами.

Самостійній роботі на уроці властиві не стільки контрольні, скільки навчальні функції. Тому самостійну роботу в школі, залежно від її мети, можна проводити на різних етапах уроку. Найчастіше вчителі відносять її до закріплення та повторення і дуже рідко – до вивчення нового матеріалу, хоча воно відбувається майже на кожному уроці. Отже, щоб не порушувалася логіка навчального процесу й повноцінно розвивалися пізнавальні здібності дитини, слід практикувати і самостійне ознайомлення учнів з новим матеріалом.

Щоразу, готуючись до уроку, вчитель розв'язує принципове питання, як краще організувати засвоєння нового матеріалу. Цьому сприяють доступні та ефективні для учнів початкових класів п'ять форм пошукової діяльності:

1. Система пізнавальних завдань за прийомами розумової діяльності.
2. Евристичні бесіди.
3. Метод аналогії.
4. Самостійне ознайомлення з новим матеріалом з опорою на допоміжні засоби і без них.
5. Елементарні дослідницькі завдання.

Критеріями відбору навчального матеріалу, який планується для організації пошукової діяльності молодших школярів на уроці, є такі:

- 1) зв'язок нового із засвоєним матеріалом;
- 2) можливість логічного членування навчального матеріалу на чіткі кроки та елементарні завдання;
- 3) наявність суперечностей між опорними і новими знаннями;
- 4) готовність школярів до участі в пошуковій діяльності.

Через систему пізнавальних завдань за допомогою прийомів розумової діяльності учні вдосконалюють уміння аналізувати, диференціювати ознаки, виділяти головне, узагальнювати, класифікувати, доводити.

Це той виконавчий інструмент, без якого не здійснити жодної творчої роботи.

Розвивальні функції самостійної роботи під час ознайомлення з новим матеріалом виявляються в тому, що вона передбачає самоорганізацію і виконання учнями у взаємозв'язку багатьох навчальних дій, які спрямовані на один результат.

Самостійно ознайомлюючись із новим матеріалом за підручником чи іншим джерелом, школяр фактично виконує декілька супідрядних завдань: визначає мету, виділяє невідоме, зосереджує увагу на головному, встановлює послідовність дій, контролює їх.

Орієнтиром вчителя у визначенні матеріалу для самостійної роботи є:

- 1) міцне, свідоме володіння учнями знаннями, на яких ґрунтується новий матеріал;
- 2) можливість актуалізації опорних знань виконанням підготовчих вправ;
- 3) доступність, чіткість викладу матеріалу в підручнику;
- 4) рівень сформованості вмінь працювати з підручником, картками, достатній темп письма і читання.

Форми самостійних завдань бажано урізноманітнювати, щоб залучати до сприймання різні види пам'яті: зорову, слухову, моторну. Важливо уникати перевантаження якогось одного виду сприймання.

Результативність самостійної роботи залежить і від того, чи зуміє вчитель поєднати завдання: усні – з письмовими, фронтальні – з індивідуальними, і від способу постановки завдання (маємо на увазі розробку навчальних завдань, їхнє формулювання, вказівки щодо послідовності опрацювання матеріалу). Якщо вказівки мають загальний характер (алгоритм розв'язування задачі, схема морфологічного й фонетичного розбору тощо), бажано оформити їх у вигляді пам'ятки (настінної таблиці), яка в потрібний час вивішується на дошці.

Молодші школярі найчастіше відчують потребу в керівництві, коли опановують новий вид роботи. У цьому випадку корисно в індивідуальних картках чи на дошці записати рекомендований план міркування.

Приклад картки з планом послідовності міркування для учнів 3-го класу, які опановують новий вид задачі:

1. Позначаю шукане число ...
-

2. Складаю вираз...
3. У задачі сказано, що...
4. Складаю рівняння ...
5. Розв'язую рівняння ...
6. Відповідь...
7. Перевіряю відповідь за умовою задачі...

Для заощадження часу уроку треба звести до мінімуму ті пояснення вчителя, які можна записати на дошці або позначити в картках для самостійної роботи.

Добираючи завдання для самостійної роботи, вчитель прискіпливо зважає на можливість кожної форми завдання відповідно до мети уроку. Так, коли учням пропонується робота з тренувальними вправами, доцільно використати підручник чи картки з диференційованими завданнями; коли ж ідеться про підготовку до сприймання нового матеріалу з читання, в пригоді стануть звукопис, картина, підготовчі вправи з дошки тощо.

Тривалість самостійної роботи зумовлюється рядом чинників. Насамперед – складністю та обсягом завдання: воно може бути і невеликим, але учні тільки-но почали засвоювати цей матеріал і, отже, техніка виконання вправ опрацьована ще недостатньо. У такому разі на самостійну роботу потрібно відвести більше часу, ніж на етапі повторення матеріалу. Буває, що робота нескладна (наприклад, прийом обчислення, добре засвоєний учнями), але, щоб здобути результат, доводиться робити багато записів. Це також слід враховувати, визначаючи час.

Крім того, тривалість роботи залежить від працездатності учнів, обсяг їхньої уваги, темпу читання й письма.

Для підтримання уваги, розширення її обсягу молодшим школярам слід пропонувати завдання, виконання яких вимагає поєднання розумових дій з практичними. Наприклад, не тільки прочитати, а й поділити текст на частини. Не тільки повторити правило, а й записати у зошит власні приклади тощо.

Часто вчителі нечітко уявляють темп роботи учнів. А від того, наскільки швидко діти вміють писати, читати, лічити, залежить ефективність усього навчального процесу.

Щодо першокласників, у I семестрі можна пропонувати їм самостійну роботу на уроці не менш як на 3–5 і не більш як на 10 хв., а в II-му півріччі – до 15 хв. Така тривалість в основному відповідає їхній працездатності.

Самостійна робота потребує різного унаочнення: картин, схем, таблиці, карток, перфокарт, роздаткового матеріалу, які вчителька виготовляє сама.

Ось одна з карток.

Прочитай вірш. Підкресли прикметники. Познач будову виділених слів.

Красива осінь вишиває клени
Червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: – Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим. (Ліна Костенко)

Знаючи прогалини у знаннях окремих учнів, дає їм у вигляді пам'яток додаткові вказівки і таким чином запобігає можливим помилкам.

Наприклад, розв'язування рівняння:

- прочитай рівняння;
- визнач, що невідомо;
- пригадай, як знайти невідомий компонент;
- виконай дії, зроби перевірку та висновок про розв'язання цього рівняння.

Або складання оберненої задачі до даної:

- випиши числа задачі і поясни кожне з них;
- заміни одне з даних чисел знаком питання;
- склади задачу, в якій запитується про це число. Для ефективності самостійної роботи як основи розвитку пізнавальної самостійності вчитель використовує саморобні картки з диференційованими завданнями.

Вона розробляє їх за рівнем готовності школярів до самостійної роботи:

- завдання з теоретичною довідкою;
- завдання з елементами допомоги;
- завдання зі зразком способу дії.

Так на початковому етапі ознайомлення з новим матеріалом діти працюють над завданнями, в яких розкривається порядок виконання дій. Розгорнутий або стислий зразок способу дій є тут допоміжним елементом.

1. Розгорнутий:

$$50 + 23 = (50 + 20) + 3 = 70 + 3 = 73$$

Виконай за зразком:

$$60 + 14 = 40 + 25 =$$

$$50 + 36 = 30 + 39 =$$

2. Стислий:

$$50 + 23 = \text{або } 50 - 23 =$$

$$50 + 20 = 70 \quad 50 - 20 = 30$$

$$70 + 3 = 73 \quad 30 - 3 = 27$$

3. Розв'яжи приклади, міркуючи так само:

$$60 + 14 = 60 - 33 =$$

$$40 + 25 = 30 - 14 =$$

Завдання з теоретичною довідкою.

Щоб помножити число на добуток, можна обчислити добуток і помножити його число на одержаний результат або помножити число на один із множників і одержаний результат помножити на другий множник.

---

1. Обчисли результат усіма можливими способами:

$$8 \cdot (8 \cdot 3) =$$

2. Обчисли зручним способом:

$$9 \cdot (5 \cdot 4) = 16 \cdot (7 \cdot 5) =$$

$$25 \cdot (2 \cdot 6) = 30 \cdot (2 \cdot 5) =$$

Різноманітні види вправ на етапі формування практичних умінь, які проводить учителька, дають змогу ставити перед школярами завдання різної складності.

Значно підвищує ефективність самостійності роботи своєчасна її перевірка. Інколи потрібно швидко перевірити результати роботи. Тут стають у пригоді різні способи, скажімо, демонстрування школярами відповіді за допомогою сигнальних карток на уроках мови і математики, картки з цифрами і знаками. Це дає змогу своєчасно виявляти прогалини в знаннях і запобігати відставанню.

Так вчасно і повноцінно сформовані вміння та навички самостійної праці в початкових класах допомагають класоводові підтримувати інтерес до навчання.

Висновки. Ефективність організації навчально-пізнавальної роботи в школі багато в чому визначається системою взаємодії педагогів і учнів, системою впливу на тих, кого навчають. Формування умінь самостійної навчальної роботи проходить шлях від діяльності суб'єкта під керівництвом іншої людини до діяльності «під власним керівництвом». Уміння формуються під безпосереднім керівництвом учителя в результаті пояснення і показу послідовності дій і при навчанні виконанню завдань, а потім – і систем завдань із суперечкою на диференційовані підказки й без них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуманізація процесу навчання в школі / За ред. С.П. Бондар. – К., 2001.
2. Зоренко И.С. Дидактические условия организации самостоятельной учебной работы школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Криво-рожский гос. педагогический ин-т. – Кривой Рог, 1997. – 181 с.
3. Калашникова Н.Г. Подготовка будущих учителей начальных классов к формированию у школьников умения учиться: монография. – Барнаул: АКППРО, 2001. – 289 с.
4. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учебное пособие. – К.: Вища школа, 1998. – 248 с.